

બોલ

આદિવાસી બાળકોનું બાલપત્ર

અંક : ૩

માર્ચ - ૨૦૨૫





આદિવાસી બાળકોનું બાલપત્ર

માર્ચ ૨૦૨૫

વર્ષ ૧, અંક - ૩

સંપાદક : વસંત રાઠવા

ચિત્રકાર : નજરૂ રાઠવા

અક્ષરાંકન : ભાવસિંગ રાઠવા, રામસિંગ રાઠવા

બુક ડિઝાઇન : સંજય રાઠવા

સલાહકાર : ડૉ.મદન મીણા

નિર્માણ, સંયોજન, અને આયોજન : વસંત રાઠવા, ગોપસિંગ રાઠવા, અર્જુન રાઠવા

પ્રકાશક : ભાષા સંશોધન પ્રકાશન કેન્દ્ર

૩, પરિચય પાર્ક, મહારાણા પ્રતાપસિંહ સર્કલ પાસે દિવાળીપુરા- જૂના
પાદરા રોડ, વડોદરા ૩૯૦ ૦૦૭, ગુજરાત

ફોન નં. : ૯૮૭૯૭૨૬૪૪૧

ઈ-મેઈલ : bhasharesearch@gmail.com

વેબસાઈટ : www.bhasharesearch.org

આદિવાસી બાળકોનું બાલપત્ર ઈ-બુક PDF ફોર્મેટમાં કરવામાં આવેલ છે.

અનુક્રમણિકા

૧. સંપાદકીય	વસંત રાઠવા	૧
૨. મહુડો (ગીત)	ભાવસિંગ રાઠવા	૩
૩. સવલો સુથાર (વાર્તા)	રમેશ રાઠવા	૫
૪. ઉખાણાં	ગોપસિંગ રાઠવા	૮
૫. આદિવાસી કલ્પવૃક્ષ મહુડો	ભાવસિંગ રાઠવા	૧૧
૬. હોળી રે (ગીત)	ભાવસિંગ રાઠવા	૧૧
૭. મહુડાના ફૂલ-ફળ	ભાવસિંગ રાઠવા	૧૫
૮. ચાપડો	ભાવસિંગ રાઠવા	૧૭
૯. હલવો રમીએ (ગીત)	રામસિંગ રાઠવા	૧૮
૧૦. મહુડાના ઔષધિય ગુણ	ભાવસિંગ રાઠવા	૧૯
૧૧. જેવુ કરે તેવું ભોગવે (વાર્તા)	ભાવસિંગ રાઠવા	૨૧
૧૨. બાળકોના ખેલ	વનિતા વળવી	૨૩
૧૩. બળદ ગાડું	રામસિંગ રાઠવા	૨૫
૧૪. રૂડો રૂપાળો મહુડો (ગીત)	રેખા ચૌધરી	૨૯

‘બોલ’ ના વાચકમિત્રોને વિનંતી છે કે ‘બોલ’માં સમાવાયેલ વિષયોને અનુરૂપ જો કોઈ લખાણ તમારી પાસે હોય અથવા આપને લખવાની ઈચ્છા હોય તો તે લખી નીચેનાં સરનામે મોકલશો.

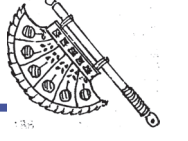
સંપાદક : ‘બોલ’

વસંત રાઠવા

વસંત શાળા, આદિવાસી અકાદમી, તેજગઢ,

તા.જી. છોટાઉદેપુર

મો.૯૮૭૯૭૨૬૪૪૧



આપની સમક્ષ આ વખતે બોલ સામાયિક લાવતા ખૂબ આનંદ અને ઉત્સાહિત છું કારણ કે, આ બોલ સામાયિક માર્ચ મહિનાનો હોળીનો તહેવાર અને ગુજરાતી માસ પ્રમાણે ફાગણ માસ તરીકે પણ જાણવામાં આવે છે આ ઋતુ દરમિયાન આદિવાસી વિસ્તારમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં આદિવાસીઓને પોતાના મિત્ર અને પોતાનો દિકરો તરીકે જો કોઈ વૃક્ષ હોય તો એ મહુડો છે. તેને અલગ અલગ વિસ્તાર પ્રમાણે મહુડો-મહુવો-મુડો-મહુડા-મોવડો-મવડો નામથી લોકો જાણે છે. આ સમયમાં આદિવાસી વિસ્તારમાં જ્યાં જુઓ ત્યાં મહુડાના વૃક્ષ જોવા મળશે અને વહેલી સવારના એક અલગ પ્રકારની સુગંધ થી વિસ્તાર સુગંધિત હોય છે. આ મહુડો આદિવાસી સમાજની જીવાદોરી સમાન છે. આદિવાસીઓનું એક પ્રકારનું આ આવકનું સાધન કહો કે જીવન જીવવા માટેનું આધાર સ્તંભ કહો. આ વૃક્ષ એવા પ્રકારનું છે જ્યારે આદિવાસી વિસ્તારમાં કે આ ઘરતી પર અનાજની ઉત્પત્તિ જૂથ પ્રમાણમાં જોવા મળતી હતી ત્યારે આદિવાસીઓ આ મહુડાના વૃક્ષના ફળ અને ફૂલ ને પોતાના આહાર તરીકે લેતા હતા. આના ફળ બહુ ગુણકારી અને પોષક તત્વ થી ભરપૂર પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. આ વૃક્ષને કલ્પવૃક્ષ તરીકે પણ જાણવામાં આવે છે. આ વૃક્ષ નું આયુષ્ય બહુ લાંબુ હોય છે આ વૃક્ષના પાન પાંદડા લાકડા ફળ બધું જ ઉપયોગી છે. આ વૃક્ષને લઈને આદિમ સમયથી વિવિધ

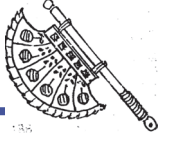


દંત કથાઓ પણ જોવા મળે છે. ઘટાદાર વૃક્ષ અને સૌથી વધુ વાવેતર ખેતરના છેડે ગામના સીમાડે જોવા મળે છે. આ ગૌણ પેદાશોમાંથી આદિવાસીઓ દર વર્ષે હજારો રૂપિયાની આવક મેળવે છે જેથી અહિંયા અમુક માસ સુધી રોજગારી મેળવી શકે છે.

મહુડાના ફૂલો ખરી જાય પછી મહુડા પર ફળ લાગે છે. આદિવાસીઓ જેને ડોળી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ વૃક્ષમાંથી ફળમાંથી ડોરીયું નામનું તેલ પ્રવાહી કાઢવામાં આવે છે જે પહેલાંના સમયમાં આદિવાસી પોતાના ખોરાકમાં એ તેલનો ઉપયોગ કરતા હતા. મહુડા ના ફૂલ પણ ખૂબ ઉપયોગી છે એ ખોરાક તરીકે લેતા હતા અને સાથે આ ફળનો દેશી મહુડા નો માદક દ્રાવ્ય પણ બનાવવામાં આવે છે. મહુડો જન્મથી મરણ સુધી આદિવાસી સમાજનો એક હિસ્સો છે. હવે આ મહુડા ના ઝાડ પહેલા ના સમય કરતા ઓછા પ્રમાણમાં જોવા મળે છે કારણ કે ભાઈ એ ભાગ પડતા જમીન પણ ટુકડામાં થઈ જંગલ પણ ધીમે ધીમે ઓછા થતા ગયા અને તેના પર પણ કાયદાકીય બંધન આવવાના કારણે મર્યાદાઓમાં એનું ઉપયોગ થતો ગયો છે.

ખરેખર આ મહોડાનો વૃક્ષ આદિવાસી સમાજ અને એ વિસ્તાર માટે કલ્પવૃક્ષ કરતા ઓછું નથી. જે આવક, પોષક અને પર્યાવરણની સુરક્ષામાં સાથ આપે છે. ઘટી રહેલા વૃક્ષો અને વધી રહેલા આર.સી.સીના મકાનો અને રોડ વધી રહેલાને કારણે જંગલો અને પ્રકૃતિ ખૂબ ઉંડી અસર પહોંચી છે એમનુ રક્ષણ કરવું ખૂબ જરૂરી છે.





મહુડા (ગીત)

એલા દારડીયા મહુડા વિણી ને વેલો આવજો દાર મારે પીવો સે.

એલા દારડીયા ગામના સીભોળે મહુડો મહુડો લીન આવજો,

એલા દારડીયા....

ટોપલી લીન દારડીયો ચાયલો,

અન ગયો મહુડા વેણવા લીધે,

મુડો વેણતા વાર ની લગો,

એલા દારડીયા ઉતાવળે હાથે વેણજો દાર મારે પીવો સે,

એલા દારડીયા.....

મુડો લીન દારડીયો ઘેર આયવો

અન નાખ્યો તોપે હુકવવા લીધે.

લાગા લીન બોકળી મૂડો ખાઈજી,

બોકળીના પેટમે મૂડો દાર મારે પીવો સે.

એલા દારડીયા મહુડા.....

દારડીયા ને આ વાતની જોન થતે,

મુછો ચઢાવી આયો દારડીયો...

પુણ ચોર હાથો મેં ની આયવો,

હે.... મારી હગાત થીયો ઝઘડો દાર મારે પીવો સે,

એલા દારડીયા મહુડો.....

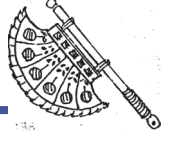
મોટલી મોટલી ગાળો દીધી,

અન ઉપાડી દીધો એને ડીંગો,



આવીને મુંને ચોટલે ઝાયલી,
બયળામે દીઘો ડીંગો દારૂ મારે પીવો સે,
એલા દારૂડીયા મહુડા....
બયળા મેં વધારે વાગતા,
નથી ચલાતુ હાવ મુંને,
વધારે હોજોને લીધે,
હે... હું તો પયળી ખાટલા મંઈ,
એલા દારૂડીયા....





સવલો સુથાર (વારતા)

પહેલાના યુગમાં જીવતા માણસને યમદુતો લઈ જતાં હતાં. સવલા સુથારને એવું થયું કે મને પણ આ રીતે લઈ જશે તો મેં એનું આગમ વ્યવસ્થા કરી રાખું. જેવી રીતે આપને મકાન બનાવ્યે એવી રીતે સવલા સુથારે ઉભો સીમડો કોચીને સાત માળનું મકાન બનાવ્યું. મકાનની અંદર એક બાજુ હીચકા બનાવ્યા. જ્યારે સવલા સુથાર વિચાર કરે છે કે યમદુતો લેવા ત્યારે પહેલા મારું ઘર બતાવીશ પછી જઈશ. સવલા સુથારને યમદુતો લેવા આવ્યા. સવલો યમદુતોને કહે છેલ્લા છેલ્લા મારું મકાન ઘર સીમડામાં કોચેલું છે તે આપને જોતા જઈએ. ભોજનની વ્યવસ્થા કરી છે એટલે ખાઈ પીને જઈએ. આવું કહીને યમદુતોને તેડી જાય છે. સીમડો જોવા ગયા અને પહેલા માળમાં સરકીને બીજા માળમાં સરકીને, ચોથા માળમાં સરકીને પાંચમાં માળમાં હીચકા બનાવ્યા હતાં તે બધું સવલો સુથાર યમને બતાવે છે. પછી હીચકા પર બેસાડીને કહ્યું કે હવે તમે બેસો હું ભોજનની વ્યવસ્થા કરું છું. ભોજન લઈને આવું છું એવું કહીને સવલો તેમને સીમડામાં બુચ મારી દઈને નીકળી ગયો. હીચકા ઉપર બેઠા યમદુતો રાહ જોવે છે. સવલો સુથાર આપને બેસાડીને ગયો છે પણ આવતો નથી. પણ ક્યારે આવશે. આવી રીતે એક દિવસ, બે દિવસ એક મહિનો બે મહિના વર્ષ થઈ ગયું. એમ કરતાં કરતાં પછી યમદુતોની શોધની ચાલુ થઈ. શોધતાં શોધતાં દેવલોકોને પૂછવા લાગ્યા. યમદુતો હમુક માણસને લેવા ગયા છે. તે હજુ સુધી આવ્યા નથી. તો તેનું શું થયું તેની તપાસ કરો. ઈન્દ્રદેવને પૂછ્યું, બરમદેવ પૂછ્યું બધા દેવલોકોને પૂછ્યું એકબીજા ચર્ચા કરવા લાગ્યા. આખું મંડળ બેઠેલું હતું (સભા મંડળીમાં ચર્ચા થવા લાગી તો પણ તેનો પતો ના આવ્યો. આના ન્યાય માટે કોની પાસે જવું પડે તો આનો ન્યાય થાય. એટલે શંકર ભગવાન



ભોલે નાથ પાસે જવું પડે. એનો નિર્ણય ભોલે નાથજી લાવશે એ સિવાય કોઈ ન લાવી શકે. નારદજીને વાત મળી એટલે શંકરભગવાને વાત કરી. શંકર ભગવાન સમાધી કરી જપતપ કરી બેઠા અને યમદુતો સવલા સુથારને લેવા ગયા હતાં તે ફરી ન આવ્યાં શું વાતવરણ છે. દયાનથી અંતર દર્ષિ કરી જોયું તો ઊભા સિમળાની અંદર પૂરી દીધાં હતાં અને બન્ને બાજુ બુચ વાગી ગયા હતાં અને સવલો સુથાર એની મતે ફરીયા કરે. સવલો સુથાર મનમાં વિચાર કરે છે કે હવે આમનો કોઈ પતો નથી મને હવે કોઈ લઈ જશે નહીં.

હવે શંકર ભગવાને છ મહિના પહેલા એની યુક્તિ કરી રાખેલી. એક કુદરતી બડવો તૈયાર કર્યો અને બડવાની અંદર વાસ પુરીયો. બડવો ગામમાં ધૂણીઓ એટલે આપણા ગામની અંદર આવી પીડાઓ આવી છે. પશુ પ્રાણીઓમાં જીવતો પડી



જાય છે, અને પ્રાણીઓ મરી જાય છે. અને બિમારી ફેલાઈ રહી છે. તો આની યુક્તિ આપણને આ ગામમાં ગામશાય કરવી પડશે. એવું વિચારી ગામમાં ફાળો ભેગો કરી આપને ગામ શાય ઈન્દ કરીએ આવું બડવો ધૂણીને કહે છે. આપણા ગામની અંદર કેટલા દેવ દેવીઓ, માતાઓ છે. આપણું ગામ પૂરે પૂરું સુખ શાંતી થાય એવું વિચારીને બડવો ધૂણીને તારીખ, વાર, સમય નક્કી કરવામાં આવ્યું. આખું ગામ ભાગોળે ભેગું થઈ નક્કી કર્યું.

શંકર ભગવાને યુક્તિ કરી કે આના માટે હવે આપને કઈ કરવું પડે. એક માણસને કોતરડામાં મોકલ્યો અને કહ્યું કે ખાહકાની અંદર એક વસ્તુ પડેલ છે તે લઈ આવ. પાણીથી તણાઈ આવેલી મહુડાની ડોળી મળી અને તે ડોળી રોપી અને ભગવાને દર્ષિ ફેરવી કે તેની ઉત્પત્તિ કરી. બીજા ઉગ્યું તે બીજામાં પાન આવ્યા. ભગવાન માણસને પૂછે કે કેટલા પાન છે તો માણસ કહે છે કે બે પાન છે.

સૌ પ્રથમ કોઈપણ ફળ વાવો કે અનાજ, પીપળો, મહુડી વાવો ગમેતે વાવો પહેલા બેજ પાન આવે છે. પછી ડાળી ફૂટે, હવે મહુડો મોટો થઈ ગયો તો તેને ફૂલ આવ્યું તેને મહુડા કહે છે. તેનો દારુ ગળાવી અને પછી ફળ પાક્યા ડોળા પાક્યા પછી જે ડોળી નીકળી તેને ફોલી ને સુકવીને તેનું તેલ કાઢી તે ડોળિયું કહેવાય છે. અને અડદના ઢેબરા બનાવ્યા આ પુજન માટે ગામ શાય થાઈ તા અડદના ઢેબરા એ ફરજીયાત હોય છે.

સાત દિવસે મેળો રાખ્યો અને તેનો દિવસ બુધવાર અને ગુરુવાર હોય છે. ગમેતે સમયે કરો પણ બુધવાર અને ગુરુવાર હોય છે.

ગાયના છાણથી નિપણ કરી. ખાડા ખોદીને કરમની ડાળો રોપી. ગામના લોકો મેળામાં નાયતા કુદતા રમવા આવે છે. શંકર ભગવાન અને પાર્વતીમાતા પણ નક્કી કરે કે આપને પણ મેળો જોવા જઈશું. બધા લોકો ખાઈપીને શાંતિથી રમે છે. કોઈ



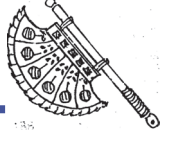
ઓળખી ન જાય એટલે શંકર ભગવાને ઘેરેયનું રૂપ લીધું. શરીરે રાખ ચોપડી, સફેદ રંગના ટીપકા પાડી દીધાં. તાડનું ઝીન બાંધ્યું. પોતીયાની કેળે ખારેક, અને ગલકા બાંધીયા. પાર્વતી માતા સાડી, કબ્જો, કાળી મેશ શરીરે લગાવી ઘેરાણી બની. મેળામાં પાંચ આટા રમવાનો નિર્ણય કર્યો. તે ઘડીએ સવલો સુથાર પણ રમવા આવે છે. મધ્ય રાત્રીની અંદર રમવા લાગ્યાં. મોજ આવી શંકર ભગવાન સવલાને ઓળખી ગયા અને શંકર ભગવાને જમણા ખભાની પુડ મારી એટલે સવલા સુથારે કહ્યું કે કેમ અડપલા કરે તારી જેવા ઘણાં જોયા છે, તું ક્યાં ઝેડાનું ખોટી ખારું પેલાં લેવા આવેલા યમદુતોને સીમડાના સાત માળમાં મેં ઢોકી બેસાડીયા છે. તેમનો કોઈ પાઈ પત્તો નથી આવું કહ્યું. હટી જાં તેમને કોઈ લેવા ન આવે. નશામાં સવલો સુથાર (સાત માળના સીમડાની વાત નશામાં કહી દે છે. સમય સાથે બોલી દે છે. શંકર ભગવાને પછી તપાસ કરી. યમદુતો હાડપીજર બની ગયા હતાં. યમદુતોને છોડાવી તેમને સજીવન કરી પાછા લઈ ગયાં. ભગવાને સભા ભરી કહ્યું કે ઘરતી પર વિર પુરષ પાકેલા છે. એક બીજાને રોકી લે છે. આવવા નહી દેતાં તેનું શું કરવું. તો જેને



લેવા જાય તેને નિરાકાર રૂપમાં લેવા જાય તેને દેખાય આવું કયું. તે સમયે નક્કી કરવામાં આવ્યું કે નિરાકાર રૂપમાં મોકલવું શાકાર રૂપમાં નહીં મોકલવું. ત્યારથી ચમદૂતનો કોઈ આકાર આવતો નથી વાયુ (પવન રૂપે લેવા આવે)છે. અત્યારે ચાર ચમદૂતો લેવા આવે છે. પહેલો ચમદૂત પવન પસારે બીજો, તાવ ચડાવે, ત્રીજો મારફટ કરી તીયારી કરાવે છે. ત્રણ ચમદૂત આ કામ કરાવે છે. છેલ્લો ચમદૂત પ્રાણ લઈ જતો રહે છે. પછી કર્મ પ્રમાણે રસ્તો કાઢે છે. જીવ જાય એટલે પહેલા બ્રમાજીના ચરણમાં પછી જ ધર્મરાજા પાસે જાય છે. ધર્મરાજા તેને બાર દિવસની રજા આપે છે. બારમા તેરમાની ક્રિયા પાણી કર્યા સુધી રહે છે. પછી જીવ જેવા કર્મ કર્યા હોય તેવા સ્થાનને પામે છે.

ઘેરેયા ઘેરાણી ઉત્પત્તિ : શંકર ભગવાન ઘેરેયા બન્યા અને પાર્વતી માતા ઘેરાણી બની હાથમાં ચાટવોને સુપડું લીધું અને બન્ને મોન વ્રત રહે છે. જે ઘડીએ ઘેર ઘેરાણીનું પાત્ર લઈને જાય ત્યારે કોઈને બોલતા નથી અને ઘેર ઉગરાવે છે. પોતાને સ્થાનકે જાય ત્યારે જ ખાવું પીવું કરે છે. અત્યારે પણ હોળીના સમયે આ ચાલે છે.





ઉખાણાં

(૧) ઉપર રાજા રાજ કરે નીચે દરજી કોટ શિવે ?

જવાબ= રાજકોટ

(૨) માં જેતરી- ફેતરી બાપ- બોળો છોરું ગોરું -ગોરું ?

જવાબ =નારિયેળ

(૩) તપેલીમાં તપેલી મહી કલિંગી ઘોડો જે એનો અર્થ ના કરે એનો બાપ ?

જવાબ= ખાટી આબલી

(૪) નાની છોકરી સવા સો સાડી પહેરે ?

જવાબ = ડુંગળી

(૫) રાતી માટલી કાળું ઢાકણું ?

જવાબ= ટીમરવું

(૬) પેટ કાપે જીવ ના જાય આંખ ફોડે જીવ ન જાય ?

જવાબ = શેરડી

(૭) બાર હાથનું બીજ તેર હાથનો ઘણી ?

જવાબ = ઘરનો નોભ

(૮) આખા હાટમાં એક રૂપાળું છે તે શું ?

જવાબ= હળદર

(૯) લીલી પીલી છોકરી ઝોલો મારે ?

જવાબ= કેરી

(૧૦) ઊભી નદીએ વાણિયાની વરાત જાય ?

જવાબ = ડેટકો





આદિવાસી કલ્પ વૃક્ષ મહુડો

છોટાઉદેપુર જિલ્લો એક જંગલ વિસ્તાર ધરાવતો પ્રદેશ છે. જ્યાં અનેક કુદરતી વૃક્ષો જોવા મળે છે. જેમાંનું એક વૃક્ષ મહુડો છે. આદિવાસીઓ માટે મહુડો વૃક્ષ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે. એની ખુશ્બુ સૌ કોઈને મોહિની લગાડે એવી છે. મહુડો એક ખૂબ જ ઉપયોગી વન ઔષધી છે. આયુર્વેદનાં ગ્રંથોમાં તેનું વર્ણન પણ ઉપલબ્ધ છે. રોગ નિવારણ તરીકે મહુડો ઉપયોગી હોવાથી, શાસ્ત્ર ધાર મુજબ મહુડાનું વર્ણન કરીએ છીએ. મહુડો અનેક રોગોને મટાડે છે, તેમજ તે સ્વાસ્થ્યનું પણ રક્ષણ કરે છે. મહુડાના વૃક્ષનો તમામ હિસ્સો માનવજાતને ઉપયોગી ગણવામાં આવે છે. મહુડાના ઝાડને ગુજરાતી ભાષામાં મહુડો અને આદિવાસી રાઠવી લોકબોલીમાં મૂળોનાં નામથી ઓળખવામાં આવે છે. મહુડાનું ઝાડ ખાસ કરીને જંગલ અને ડુંગરા વિસ્તારોમાં વધારે પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. છોટાઉદેપુર જિલ્લાના ઉત્તરથી પૂર્વના વિસ્તારને મહુડાનાં વન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આદિવાસી વિસ્તારોમાં મહુડો ખૂબ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. આદિવાસીઓ તેનું જતન કરે છે.

મહુડાનાં ઝાડની ડોળી રોપીને ઉગાડવામાં આવે છે. મહુડાના વૃક્ષને પુખ્ત થતાં ઘણો સમય લાગે છે. મહુડાનું ઝાડ દીર્ઘ આયુષ્ય ધરાવતું એક ઘટાદાર વૃક્ષ છે. તેની ઊંચાઈ લગભગ 40 થી 45 ફૂટ જેટલી થતી હોય છે અને તેની ઘટાદાર ડાળીઓનો ફેલાવો 35 થી 40 ફૂટની ગોળાઈ ધરાવતો હોય છે. મહુડાના થડની ગોળાઈ અંદાજે 4 થી 6 ફૂટ જેટલી હોય છે પણ આ ઝાડનું કદ જમીન અને ભોગોલિક પરિસ્થિતિને આધારે અલગ અલગ હોય છે. વડનાં જેટલું મહુડાનું ઝાડ ૧૧ ઘટાદાર બનતું નથી. પંરતુ મહુડાનું લાકડું ટકાઉ અને મજબુત હોવાથી મહુડાના



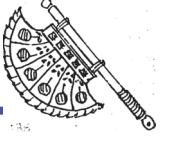
તમામ ભાગો ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. ફર્નીચર બનાવવામાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. આર્યુવેદની રીતે તેનામાં ઉપયોગીતા રહેલી છે. જેમ જંગલમાંથી સાગ કાપવા પર પ્રતિબંધ છે. તેમ હવે મહુડાના વૃક્ષને કાપવા ઉપર પણ પ્રતિબંધ મુક્યો છે. મહુડો સમગ્ર માનવ જાત માટે કલ્પવૃક્ષ છે. પુષ્ત થઈને ઉપયોગી થવામાં લાંબો સમય લેતા આ વૃક્ષો કુદરતી રીતે વિકસ્યા છે. તેને બચાવી લેવા માટેનાં સરકારે અને સમાજે તત્કાલ પગલાં લેવાની જરૂર છે. માણસની જેમ મહુડાની વસ્તી ગણતરી કેમ ન હોય? તેના જન્મ-મરણના આંકડા માટે સરકાર અથવા જંગલ



ખાતું કેમ સજ્જન હોવું જોઈએ.

ભારતના લગભગ બધા મેદાની પ્રદેશમાં અથવા 1200 મી ઉંચાઈ સુધીનાં નીચલા પહાડી ક્ષેત્રમાં ઊગે છે. આ દક્ષિણનાં દ્વીપકલ્પના ક્ષેત્રમાં તથા હિમાલયની તળેટીઓમા વધારે હોય છે. કેટલાંક સ્થળો પર તો વનોમાં અધિકાંશ વૃક્ષ મહુડાનાં હોય છે. મહુડાનું વૃક્ષ પાનખરી હોય છે. વૃક્ષનો ટોચનો ભાગ ઘણો મોટો હોય છે. પરંતુ તેનું મુખ્ય થડ નાનું હોય છે. છત્ર તથા ડાળીઓ બહુજ ફેલાઈ જાય છે. પાંદડા લાંબા, જાડા શિરાઓ જાડી હોય છે. ફૂલ નાનાં, ભરાવદાર પીળા અને ઘઉં વર્ણા રંગના ડાળીઓની ટોચની નિકટ ઘાટ ગુચ્છામાં લાગે છે. ફૂલોની દાંડીઓ નીચેની તરફ ઝૂકેલી રહે છે. તેના પર તપખીરિયા રંગના રૂંવાડા હોય છે. બીજ ચળકતા કથ્થઈ રંગના હોય છે.





હોળી રે (ગીત)

એ.હોળી કોળીનો હાટ ..હાટ..... (2)

હાટોમા જઈશુ રે....

એ તાડી પીધીને ઘણી ચડી ચડી રે.... (2)

હાટોમા જઈશું રે.....

એ ચોરી તારો ઢેબરોને મારો દારૂ (2)

હાટોમાં રમવા જઈશું....

(હોળીના આગલા દિવસોમાં હાટ ભરાય છે. તેને ભંગુરિયો મેળો કહે છે.જેમા હોળીના તહેવાર ની તૈયારીની સામગ્રી ખરીદવા માટે આદિવાસી ભાઈ બહેનો જતાં હોય છે. આ મેળામાં જતાં આવત યુવક યુવતીઓ ગીત ગાય છે.)

કાળુ જેનો ડોળા ચુટી લાવ્યો.....

કોન ફોળસે ડોળા....

જમના જેરની ડોળા ચુટી લાચી.....

કોન ફોળસે ડોળા.....

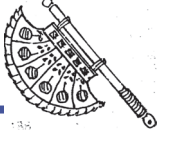
નંદુ જેનો ડોળા ચુંટી લાવ્યો

કોન ફોળસે ડોળા

સલવી જેરની ડોળા ચુટી લાચી.....

કોન ફોળસે ડોળા.....





મહુડાના ફૂલ-ફળ

મહુડા ઉપર ૧૦ થી ૧૨ વર્ષે ફૂલ આવતા થાય છે. મહા અને ફાગણ માસમાં મહુડા ઉપર ફુલો આવે છે. (ફૂલ માર્ચ અને એપ્રિલ મહિનામાં આવે છે.) તે ફૂલને (ડુંડા) (મહુડા) કહેવાય છે. ફુલ આછા પીળા કે સફેદ રંગના અને શાખાના અગ્ર ભાગે ફળ અંડાકાર, બદરી, ફળ ,બીજ વડે ઉછેરાય છે. વૃક્ષ પરથી ફૂલો સફેદ રંગે ખરે અને સુકાય ત્યારે આશા રતાશ રંગમાં પલટાઈ જાય છે. લગભગ 25 થી 30 દિવસમાં તે પડી જતાં હોય છે. મોટાભાગે રાત્રે ખરી પડતા હોય છે. અમુક મહુડાના ફુલ સવારે 9:00 થી 11:00 વાગ્યાના સમય સુધી ખરતા રહેતા હોય છે. મહુડા પડે તે ફૂલ કહેવાય છે. ડોળી પડે એ બી. કહેવાય છે. મહુડા એક બે જાતના હોય છે. કોઈ મુડીને મોટા મુડા અને કોઈ મુડીને નાના તેમાં જમીન ફેર હોય છે. જે ખેડાણવાળી જમીન છે તેના મોટા મૂળા અને જે ટેકરાવાળી જમીનમાં નાના મહુડા હોય છે.

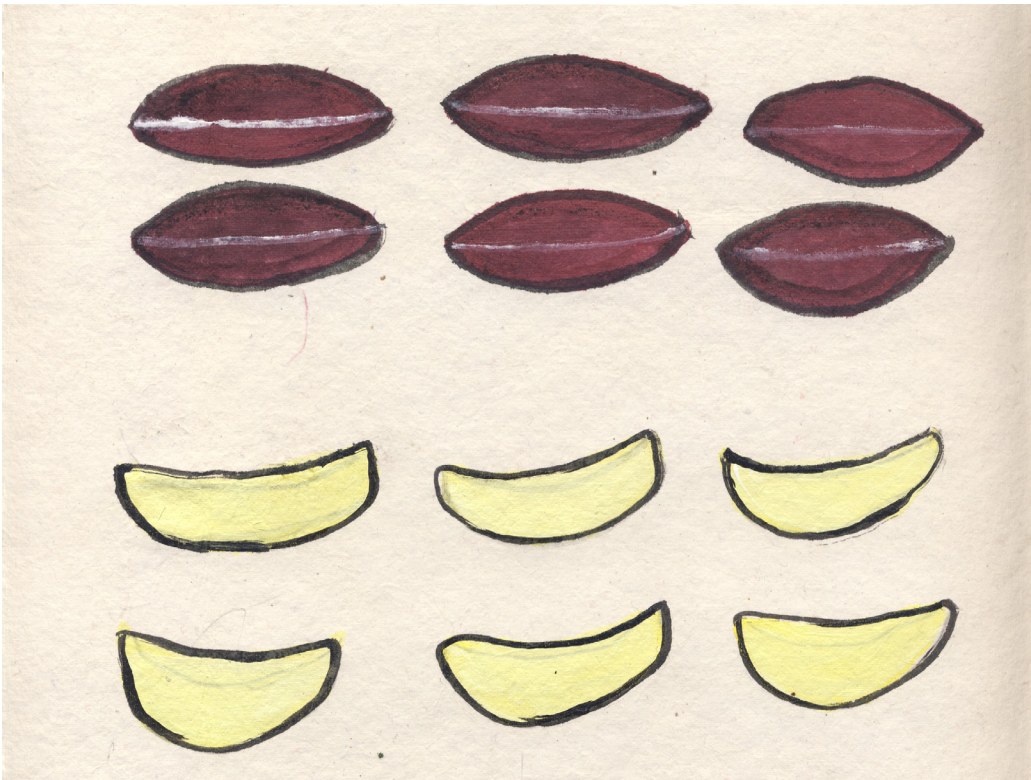
આદિવાસીઓ મહુડા પડવાના સમયે રાત્રે ૩ વાગ્યાથી મહુડાના વીણવા નીકળી પડે છે. આખો દિવસ મહુડા વીને છે. મહુડા વીણી લાવીને સૂકવવા ઘરની બહાર આંગણામાં નાંખે છે. કાંતો પશુઓ બગાડના કરે તેના માટે પાંચ છ થાંભલી રોપીને તેની ઉપર ખપેડો ગોઠવીને મહુડા સૂકવે છે.

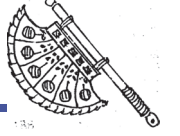
ડોળી :

મહુડાના ફૂલો ખરી જાય પછી મહુડા પર ફળ લાગે છે. આદિવાસીઓ જેને ડોળી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. મહુડા પડવાનું પતે પછી એપિલ મહિના પાછલા પંદરમાં ડોળ મોટા પાકા થઈ જાય છે. ડોળ પાકી પાકીને ઓટોમેટીક પડે કાંતો જે પક્ષીઓ, વાગરા, હિલી, પોપટ, ઘુવડ, વાઘરી રાત્રે આવે અને પાકેલા



ડોળીને થનકારી નાંખે છે. એટલે ડોળી નીચે પડી જાય છે. જુન-જુલાઈ મહિનામાં વરસાદ આવે ત્યાં સુધી ડોળી ખરે છે. આદિવાસીઓ ડોળીને ઘરે વીણી લાવે છે. આ ડોળીને બે પથ્થર કે લાકડાં વડે ફોડીને તેના બે ફાડિયા કરવામાં આવે છે. જેને ચીપિયા કહે છે. આ ચીપિયા સુકવામાં આવે છે. સુકાઈ ગયા પછી તેને દળીને કે બાફીને આદિવાસી પરિવારો તેને ચાપડા વડે પીલે છે. પીલીને તેનું તેલ કાઢવામાં આવે છે. જેને કેટલાક લોકો ડોળીના ઘી તરીકે પણ ઓળખે છે. જે આરોગ્ય માટે સારું છે. આદિવાસીઓ પોતા ઘર વપરાશની રસોઈમાં શાક બનાવી કે ઢેબરા બનાવવામાં મોટે ભાગે આજ તેલનો ઉપયોગ કરે છે. અત્યારે ઘણાં હવે બજારમાં ચાલતી ઘાણીમાં પીલાવી લાવે છે. ડોળીને પીલતા જે વધારાનો કચરો નીકળે તેને ડોળીનો ખોળ કહે છે. જે પશુઓના રોગોના ઉપચારમાં વપરાય છે. ઘણાં તો ખેતરમાં ખાતર તરીકે નાંખે છે. સાબુના કારખાનામાં પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે.



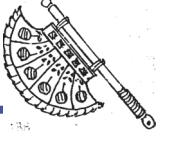


ચાપડો

ડોળીનું તેલ કાઢવાની રીત:

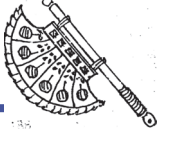
પહેલાના સમયમાં આદિવાસીઓ ડોળીમાંથી તેલ કાઢવા માટે ચાપડાનો ઉપયોગ કરતાં હતાં. ચાપડોએ સાગના લાકડામાંથી બનાવેલું સાધન છે. જેને મહુડાની ડોળીમાંથી તેલ કાઢવામાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. આ વાત ચતુરકાકાના મુખે કહેલ છે. ઈ.સ ૧૯૬૨ ના સમયે મહુડાના સુકા ડોળીયા ખલમાં કુટી કાઢી લોટ બનાવી દેવામાં આવતો. ત્યાર પછી ચુલા ઉપર પાણી ભરેલી માટલી મુકીને તેને ઉકળતું કરવામાં આવતું. ફૂટેલા ડોળીનો લોટ એક ચોરસ કપડાની અંદર મુકી તેની પોટલી બનાવીને વાટકામાં મુકીને તે વાટકો માટલી ઉપર ગોઠવી દેવામાં આવે છે. જે પહેલા મુકેલી પોટલી સેકાઈને તૈયાર થયેલ હોય તેને ચાપડાની અંદર મુકીને દેવામાં આવે છે. ચાપડાને દોરડાંથી ખેંચવામાં આવે છે. તેને બરાબર ખેંચવાથી તેની અંદરનો લાડવો દબાઈ એટલે તેમાંથી એક પળ ડોળિયું પડતું. આમ ચાપડાની મદદથી ડોળીમાંથી તેલ કાઢવામાં આવતું હતું. આ તેલ આદિવાસીઓ ઘરના વપરાશ માટે અત્યારે પણ ઉપયોગ છે.





હોળી આવી ઢુકળી હોળીનો હલવો રમીએ
હોળી આવી ઢુકળી વાંસળી વાગે રમીએ
રંગ બે રંગી કપડાં પાઘડી બાંધી રમીએ
ચૂલના દાળા આવ્યા ચૂલેમાં ઉતરી રમીએ
મહુડાનાં દાળા મહુડા વીણી રમીએ
ધૂળેટીના દાળા કેસૂડા રંગ રમીએ
હોળી આવી ઢુકળી ગેરૈયા માગે ગેર
હોળી આવી ઢુકળી પટેલ માગે ઢેડીયો
હોળી આવી ઢુકળી પૂજારો માગે પૂંજ
હોળીના દાળે ઢોલિયા માગે ઢેબરા
હોળી જી હોળી પાચ્યાં મેળાં રમીએ





મહુડાના ઔષધીય ગુણ

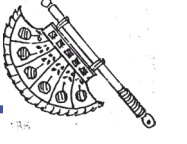
મહુડાની છાલ, પાંદડા, ફુલ અને બીજ બધું ઔષધિઓમાં કામમાં આવે છે. મધુમેહ રોગમાં તેનું સેવન પણ કરાવે છે. પાંદડા સ્તંભક હોય છે. તેની ભસ્મ ઘીમાં મેળવીને દાઝ્યાના ઘાવો ઉપર તથા માથાના ટાલના દર્દ પર લગાડવામાં આવે છે. ફુલ ઉધરસ અને શ્વાસ નળીના સોજામાં ઉપયોગી છે. તે શીતળ અને પૌષ્ટિક હોય છે. ફૂલથી બનાવેલી મદિરા પણ પૌષ્ટિક હોય છે. ફૂલોમાં બેક્ટેરિયા નાશક ગુણ હોય છે. મહુડાના બીજથી સ્તનોમાં દૂધ આવે છે અને તેનો પ્રવાહ વધે છે. બીજમાંથી પ્રાપ્ત તેલ ત્વચાના રોગો પર લગાડવામાં આવે છે.

1. મહુડાના ફૂલ એકત્ર કરી જેને સુકવી એનો આથો બનાવી હરો ગાળવામાં આવે છે. આ હરાનો અનેક ઉપચારમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
2. બાળકને શ્વાસોશ્વાસની મુશ્કેલી પડે તો છાતી પર હરો માલીશ કરવાથી રાહત મળે છે.
3. હાથ પગ ઉપરના સોજા ઉપર મહુડાના હરાથી માલિશ કરવાથી રાહત મળે છે.
4. જે વ્યક્તિઓને કફ પિત્ત થાય તો દિવસમાં ત્રણ વખત એક એક ચમચી જેટલો દવાની જેમ લેવાથી બિમારીમાં રાહત મળે છે.
૫. મહુડાનાં પુષ્પો જાતીય નબળાઈ, સામાન્ય નબળાઈ, શુક્રમેહ, ઝાડા, અરૂચિ, દાહ, કૃમિ વગેરેમાં પ્રયોજાય છે.
૬. મહુડાનાં પુષ્પોનો ઉકાળો તાવ, જાતીય નબળાઈ વગેરેમાં પ્રયોજાય છે.
૭. મહુડાના ફૂલ કાચા અથવા રાંધીને ખાવામાં આવે છે.



૮. મહુડાનાં સૂકાં પુષ્પો વિવિધ આસવ અને અરિષ્ટ બનાવવામાં વપરાય છે.
૯. મહુડાનાં પુષ્પોમાંથી ચીસ્ટ જેવા ઉત્સેચકો હોવાથી આથવણ પ્રક્રિયા વડે શરાબ બનાવવા વપરાય છે.
૧૦. મહુડાના છાલનો ઉકાળો કરી ઠરી એટલે નશ્ય તરીકે હેડકી, સનેપાત વગેરેમાં વૈધરાજ પ્રયોજતા હોય છે.
૧૧. મહુડાના છાલનો ઉકાળો, સંધિવા, ઝાડા વગેરેમાં પ્રયોજાય છે.
૧૨. મહુડાના છાલનો ક્વાથ ખંજવાળ, અવાળુમાંથી લોહી નીકળતું હોય ત્યારે તથા ફોલ્લાઓ પર લગાવવામાં આવે છે.
૧૩. મહુડાના બીજમાંથી તેલ કાઢવામાં આવે છે. જેને ડોળીયુ તેલ કહે છે. જે ઘર વપરાશ અને સાબુ બનાવવામાં વપરાય છે.
૧૪. મહુડાના તાજાં પુષ્પો વાજીકર તરીકે ખવાય છે. અને બીજનું તેલ ખાધ ઉપયોગીતા ધરાવે છે.
15. આદિવાસીઓ વન્ય ફૂલો સાથે મહુડાના પુષ્પોમાંથી લાડવા અને ઢોકળા બનાવી ખોરાકમાં લે છે.
16. મહુડાનું તેલ સાબુ બનાવવા અને રાંધવાના કામમાં આવે છે.
17. મહુડામાંથી તેલ કાઢીને જે નકામો કચરો બચે તે ખોળ ખાતર તરીકે કામમાં આવે છે. એ ક્યારે ક્યારે પશુઓને પણ ખવડાવવામાં આવે છે.
18. અળસિયાથી બચાવવા માટે ટેનિસના કોર્ટોમાં પણ વાપરવામાં આવે છે.
19. મહુડાના લાકડા ઘર બનવા અને અનેક પ્રકારે ઉપયોગી હોય છે.





જેવું કરે તેવું ભોગવે (વાર્તા)

એક જંગલમાં કાગડો રહેતો હતો કાગડાને જંગલમાં કોઈ ઘર નહોતું તેને ઘર બનાવવાની ખૂબ આળસ લાગતી હતી. જંગલમાં કોઈ જગ્યાએ માળો મળે રહેવા માટે તેવું વિચારતો હતો.

એક દિવસ તેને જંગલમાં વડનું ઝાડ જોયું અને વડના ઝાડમાં થોડાં પંખીઓના માળા હતા. પોપટનો વડના બખોલામાં ખૂબ જોરદાર માળો હતો કાગડાને આ માળો ખૂબ જ ગમી ગયો તેથી કાગડાનો વિચાર બદલાઈ ગયો માળો પડાવી લેવાનો વિચાર આવ્યો. એક દિવસ પંખીઓનો લાગ જોઈને વડમાં પોપટનો માળો હતો ત્યારે કાગડો આવ્યો કાગડો દાદાગીરી કરતાં કહ્યું પોપટ તું તારા બચ્ચાં લઈને ચાલ્યો જા આ જગ્યા મારી છે. પોપટ કહેવા લાગ્યો આ જગ્યા મારી વર્ષોથી છે આ માળામાં અમે વર્ષોથી રહીએ છીએ આ જગ્યા તારી છે એમ કાગડો કહે છે માળો તારો હશે પણ આ જગ્યા તો આમારી છે એવું આમારાં બાપદાદા કહે છે કાગડાની વાત સાંભળી પોપટને ભારે નવાઈ લાગી, પોપટ કહેવા લાગ્યો કાગડાભાઈ-કાગડાભાઈ જગ્યા ની તમારી પાસે કોઈ સાબિતી છે. કાગડાએ કહ્યું આ ઘર મારું છે મેં કહ્યું તેટલું પૂરતું નથી મારે મારાજ ઘર માટે સાબિતી આપવાની જીવ વહાલો હોય તો જગ્યા ખાલી કર અને અહીંયાથી ચાલ્યો જા,

પોપટને ખૂબ બીક લાગી તે ડરી ગયો કાગડાના ઈરાદાની પોપટને ખબર પડી ગઈ તે મોર ને બધી વાત કરી મોર બધાં જંગલના પંખીઓની સભા ભરી કાગડાએ કહ્યું તમે ગમે તે વિચારો પણ જગ્યા મારી છે. અને હું અહીં રહેવાનો છું. એમ મોર કહેવા લાગ્યો તમારા દાદા- દાદી કઈ ડાળી પર રહેતા હતા,

૨૧ કાગડાએ પોપટ વાળી ડાળીને ચીંધી બતાવી તે વખતે મોરને વિચાર આવ્યો કાગડાને



કહ્યું સારું તો આજથી તે જગ્યા તમારી પોપટે કહ્યું પણ ત્યાં હું રહું છું. હું કઈ જઈશ મોર તેનો ન્યાય કર્યો તું તારું ઘર ખાલી કરને કાગડાને સોંપી દે અને તું મારી સાથે રહેવા આવી જા હું તને રાખીશ કાગડાને મફતમાં કઈ કર્યા વિના જગ્યા મળી ગઈ કાગડો ખુબજ રાજીનો રેડ થઈ ગયો તેને મજા પડી ગઈ તે હવે રોક જમાવવા લાગ્યો.

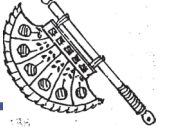
મોર રાતે બધાં પંખીઓને પોતાના ઘરે બોલાવ્યાં અને કહ્યું કાલે જ્યારે પોપટ ઘર ખાલી કરે ત્યારે આપણે બધાં એ ડાળીઓની બધી જગ્યાએ કાંટાની એક જાળી ગોઠવી દેવાની છે એટલે કાગડો જેવો ત્યાં બેસવાં જશે કે તરત તે કાંટાની જાળમાં ફસાઈ જશે, બધાં પંખીઓ સમજી ગયાં બીજા દિવસે પોપટનું ઘર ખાલી કરવાનું થયું ત્યારે બધાં પંખીઓ પોપટની બખોલની આજુ-બાજુ કાંટાની વાડ ગોઠવી દીધી, આખો દિવસ કાગડો ફરીને સાંજે જ્યાં માળા પાસે આવ્યો તે ડાળીની આજુ બાજુ બેસવા ગયો તરત જ અણીદાર કાંટાવાળી જાળીમાં ફસાઈ ગયો તેને અણીદાર કાંટા ગોચવા લાગ્યા તે મોટે- મોટે થી બૂમો પાડવાં લાગ્યો તે બધાં પંખીઓને છોડાવવાં માટે વિનંતી કરવાં લાગ્યો, બધાં પંખીઓએ કહેવા લાગ્યાં તું અહીંથી ચાલ્યો જાઈ તો જ અમે તને છોડાવીશું

કાગડાએ બૂમો પાડી કહ્યું આ કાંટાળી જાળીમાથી છોડાવશો તો હું અહિયાં તો ઠીક પણ તમારી આજુ -બાજુ પણ ક્યારેય નહીં ફરકું કાગડાની વિનંતી સાંભળીને બધાં પંખીઓએ તેને કાંટાળી જાળીમાથી છોડાવ્યો કાગડાએ બધાં પંખીઓની માફી માંગીને ત્યાંથી હંમેશા



૨૨ માટે જતો રહ્યો .





નામ ઊર મૂળ દાંતેડી ખજૂર

ખેલાડી ની સખ્યાં = 5

સાધન = ખેલાડી હાથનો ઉપયોગ કરી રમત રમે છે

પાંચ છોકરોઓ ગોળ ગોળ બેસી બધાના હાથ સામે મૂકી હાથનો પંજો ઊંધો કરી

ગીત ગાતા જવાનું જેમ કે,

ઊર મૂળ દાંતેળી ખજૂર સક્કર શેલળી મકાઇ કેળું ફૂલ

જેના હાથમાં ફૂલ આવે તેને પંજો સીધો કરવાનો પછી બીજી વખત ગીત ગાવાનું

ઊર મૂળ દાંતેળી ખજૂર

સક્કર શેલળી મકાઇ કેળું ફૂલ જેની હથેળી ઉપર ફૂલ આવે તેને આંગળીઓ વડે

હથેળીનો ઘોડો કરવાનો ને ગીત ગાવાનું

ઊર મૂળ દાંતેળી ખજૂર

સક્કર શેલળી મકાઇ કેળું ફૂલ બોલતા-બોલતા જેની હથેળી પર ફૂલ આવે તેના

હાથ પીઠ પાછળ સંતાડી દેવાના

ભાઈ-ભાઈ તારા હાથ ક્યાં ગયાં

ગાડીમાં ફસાઈ ગયા

ગાડીએ શું આપ્યું /માથી શું મળ્યું

ગાડીએ રૂપિયો આપ્યો

રૂપિયાનું શું કર્યું

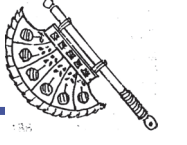
રૂપિયાનો ઘોડો લીધો

ઘોડાનું શું કર્યું



ઘોડાને ફૂવામાં ઉતાર્યો
ઘોડાને ઉતારીને શું કર્યું
ઘોડાને ઉતારીને પાણી કાઢ્યું
પાણીનું શું કર્યું
પાણી છોડને પાયું
છોડે શું આપ્યું, છોડે ફૂલ આપ્યું
ફૂલનું શું કર્યું
ફૂલ મે મમ્મીને આપ્યું, મમ્મીએ શું આપ્યું
મમ્મીએ લાડવો આપ્યો, લાડવો કોણે ખાધો
મારી ભાભીના છોકરાએ ખાધો
ભાભીનો છોકરો કઈ રીતે રડે
ભાભીનો છોકરો ઉંઆ -ઉંઆ કરીને રડે





બળદ ગાડું

જૂના જમાનામાં ગામડાનાં જાણીતાં સુથાર/મિસ્ત્રી બાવળ, ટીમરુ, સીસમ, સાગ, તેમજ તનેસનાં અલગ-અલગ ઝાડનાં લાકડામાંથી વેરણ કરી અલગ-અલગ માપ પ્રમાણેના પીસ પાડી બળદ ગાડું બનાવતા હતાં. આ ઝાડનાં લાકડાં ખૂબ મજબૂત અને લાંબા સમય સુધી ટકી રહે છે. બળદ ગાડાનો આકાર ત્રિકોણ હોય છે. તેની લંબાઈ આશરે 15 થી 20 ફૂટની હોય છે.

સૌ પ્રથમ ગાડાનાં બે પૈડાં બનાવવામાં આવે છે. જે આશરે 4 થી 5 ફૂટનાં ગોળાકાર આકારમાં બનાવવામાં આવે છે. તેની વચ્ચે $\frac{1}{2}$ ફૂટ લાબું અને 1 ફૂટના ગોળાકાર લાકડામાં હોલ પાડી 12 ઊભી આરી બેસાડવામાં આવે છે. તેની ઊંચાઈ $\frac{1}{2}$ ફૂટ જેટલી હોય છે. પહોળાઈ 4 ઇંચ અને જાડાઈ $\frac{2}{5}$ ઇંચ જેટલું રાખવામાં આવે છે. બે આરી વચ્ચેનું અંતર આશરે 8 થી 10 ઇંચ હોય છે. તેની ઉપર ગોળાકારમાં 6 પૂઠીયા સાથે જોઈન્ટ કરવામાં આવે છે. તેની પહોળાઈ 6 ઇંચ અને જાડાઈ 4 ઇંચ લંબાઈ 2 ફૂટ જેટલી હોય છે. લાકડાના ગોળ પૈડાં ઉપર લોખંડનો પાટો અગ્નિમાં ગરમ કરી પૈડાં ઉપર ચઢાવી પૈડું તૈયાર કરવામાં આવે છે. બે પૈડાં વચ્ચેનું અંતર 5 થી 6 ફૂટ જેટલું રાખવામાં આવે છે.

બે પૈડાંની સૌથી નીચે આખાં ગાડાનો વજન ઝીલનાર લાકડાનો ધરો ગોઠવવામાં આવે છે. તેની જાડાઈ 12 ઇંચ પહોળાઈ 14 ઇંચ લંબાઈ 4 ફૂટ જેટલી હોય છે. તેની બંને બાજુ કાણું પાડી 2 ફૂટ લોખંડના ધરા બેસાડી બંને સાઇટ પૈડાં ભરાવવામાં આવે છે. બળદ ગાડું ચલાવતી વખતે પૈડાં ધરાની બહાર ના નીકળી જાય તે માટે ધરાના છેડે કાણું પાડી ખુટો ભરાવવામાં આવે છે. ગાડાનાં પૈડાં સરળતાથી ફરી શકે તે માટે પૈડાંમાં ઓઇલ નાખવામાં નાખવામાં આવે છે.



ઘરા ઉપર લાકડાના બે ઉઘેડા બેસાડવામાં આવે છે. જે ટીમરુનાં ઝાડમાંથી અથવા સાગના લાકડામાંથી બનાવવામાં આવે છે. તેની લંબાઈ 15 થી 20 ફૂટ હોય છે. જાડાઈ 6 ઇંચ અને પહોળાઈ 6 થી 8 ઇંચ હોય છે. તે બે ઉઘેડાના આગળના બંને છેડા ભેગા કરી હળો બેસાડવામાં આવે છે. તેનાથી ગાડાને જમીન પર ઊભું રાખવાં સરળ રહે છે. ગાડામાં સામાન ભરી હળાને ઊંચકી ગાડું ઉલાળ છે, કે ઘરાળ તે ચકાશવામાં આવે છે. હળા ઉપર ઝૂહરું બંધવામાં આવે છે. બે ઉઘેડાની ઉપર એક-એક ફૂટના અંતરે 10 થી 12 લાકડાની પાટલી બેસાડવામાં આવે છે. તેની પહોળાઈ 6 ઇંચ જાળાઈ 3 ઇંચ અને લંબાઈ 4 ફૂટ થી લઈ ½ ફૂટ હોય છે. ગાડાનો આકાર ત્રિકોણ હોવાથી પાટલીની બંને બાજુ એક-એક કાંણું પાડવામાં આવે છે. તે કાનામાં લાકડાના લંબ ગોળ 20 થી 24 ડોયાં બેસાડવામાં આવે છે. તેની ઊંચાઈ 2 થી 3 ફૂટ જેટલી હોય છે જાળાઈ 3 થી 4 ઇંચ હોય છે. પાટલી ઉપર વાસનું ટાટું બનાવી મૂકવામાં આવે. તેથી નીચે પડી જવાનો ભય રહેતો નથી માલ સામાન આશાનીથી ભરી શકાઈ છે. સાધન=આમ બળદ ગાડું લાકડું, લોખંડ, વાસ તાર, ખીલા અને દોરડાનો ઉપયોગ કરી બનાવવામાં આવે છે.



બળદ ગાડાનો ઉપયોગ:

જૂના જમાનામાં ગામડામાં માલ-સામાનની હેરા-ફેરી કરવા માટે કોઈ વાહન કે મશીનરી ન હતી. તે સમયે ઘર બનાવવા માટે જંગલમાંથી લાકડાં, વાસ ઈંટો, માટી, પાણી, રેતી તેમજ કુંભાર ને ત્યાથી નળિયા, માટલાં લાવવાં બળદ ગાડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો.

ખેતીમાં જ્યારે અનાજ પાકે ત્યારે દૂર-દૂર ખેતરમાંથી ડાંગર, તુવર, મકાઈડોડા, ઘાસચારો લાવવા લઈ જવા તેમજ ખેતરમાં છાણિયું ખાતર લઈ જવા માટે પણ બળદ ગાડાનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. ગામમાં કે સગાં સબંધી ને ત્યાં પણ ભારે કામ બળદ ગાડા દ્વારા કરી આપવામાં આવતું હતું ખેતીમાં પાકેલ અનાજ શહેરમાં કે દુકાનદારને ત્યાં વેચવા જવું હોય તો પણ બળદ ગાડામાં ભરી વેચી આવતા હતા અને ઘરમાં જીવન જરૂરિયાતનો માલ શામાન ભરી લાવતા.

છોકરા-છોકરીના લગ્ન માં-બાપ નક્કી કરે ત્યાં થતાં હતા તે પણ દૂર-દૂર ગામડે તે વખતે વર રાજાની જાનમાં ગામનાં ઘરડા/વૃદ્ધ માણસો નાના બાળકોને બળદ ગાડામાં બેસાડી લઈ જતાં વરરાજાને પરણાવ્યા પછી વહુને પણ બળદ ગાડામાં બેસાડી લાવતા.

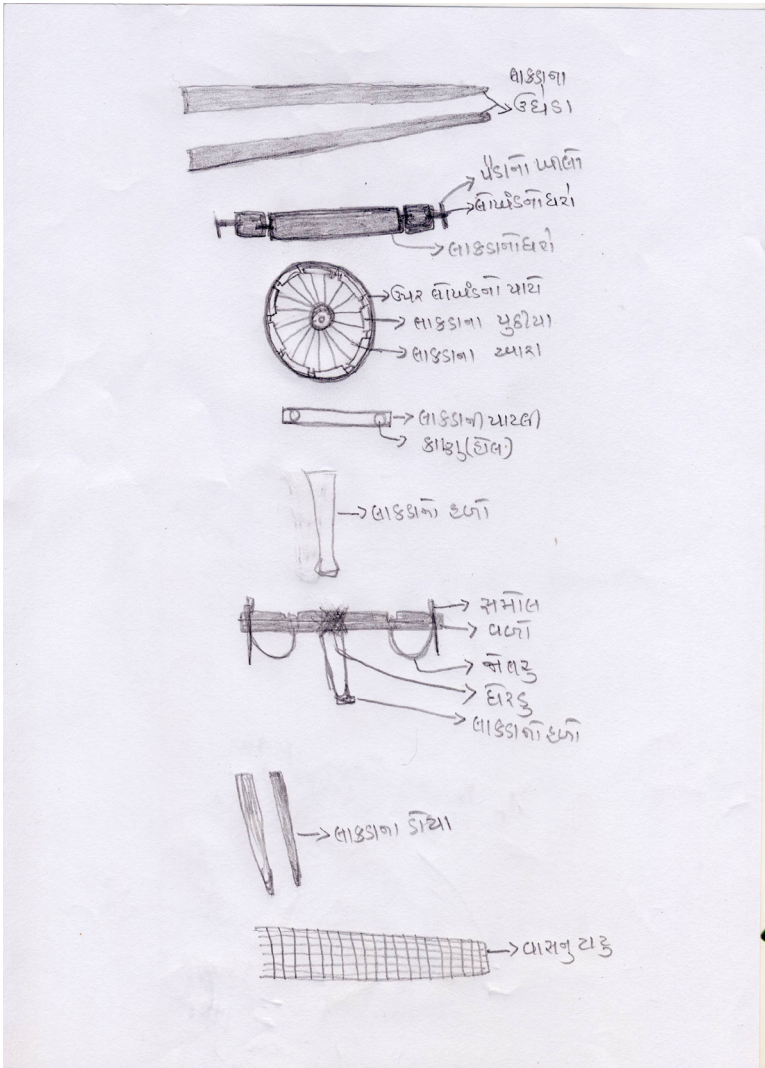
જ્યાં ઐતિહાસિક મેળાઓ ભરાતા હોય ત્યાં ગામડાના લોકો બળદ ગાડાં શણગારીને મેળાઓ જોવા જતાં હતા. આમ રાત્રે અને દિવસે ગાડામાં બેસી આકાશ ધરતીના સૌંદર્યને નિહાળવાની ખૂબ મજા આવતી હોય છે ગાડામાં 15 થી 20 માણસો બેસી શકે છે.

ગામમાં કે સગાં સબંધીને ત્યાં કોઈ માલ શામાનની હેરા-ફેરી કરવી હોય તો બળદ ગાડા વાળાને બોલાવતા તેને ભાડાં પેટે પૈસાના બદલે અનાજ અથવા બળદ માટે ઘાસચારો આપતા. આમ સાટા બદલીનો વેહેવાર કરતાં હતા. બીમાર વ્યક્તિ



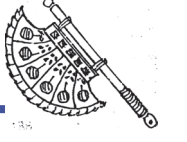
ચાલી શકે તેમ ન હોય તો ગાડામાં બેસાડીને દવાખાને અથવા બળવા ભૂવાને ત્યાં લઈ જતાં હતાં.

બળદ ગાડાથી માણસનું 15 દિવસનું કામ એક દિવસ પૂરું થઈ જાય બળદ ગાડાથી માણસનો શ્રમ, શક્તિ, પૈસા અને સમયનો બચાવ થાય છે. આથી જૂના જમાનામાં બળદ ગાડાને ખુબજ ઉપયોગી વાહન ગણવામાં આવતું હતું. બળદ ગાડને બી. એમ. ડબલ્યુ ગાડીની જેમ સાચવીને રાખતા હતાં.



- ૧: લાકડાના ઉધેડા
- ૨: પૈડાનો ખીલો
- ૩: લોખંડનો ધરો
- ૪: લાકડાનો ધરો
- ૫: લોખંડનો પાટો
- ૬: લાકડાના પુઢીયા
- ૭: લાકડાના આરા
- ૮: લાકડાની પાટલી
- ૯: લાકડાનો દળો
- ૧૦: સમોલ
- ૧૧: વળો
- ૧૨: ચામડાનું જોતરું
- ૧૩: દોરડું
- ૧૪: લાકડાના ઠોચા
- ૧૫: વાંસનું ટાટું





રૂડો રૂપાળો મારો તેજગઢનો મહુડો
મહુડાની હેઠે કેવો શીળુંડો છાયડો
રૂડો રૂપાળો મારો તેજગઢનો મહુડો
અહી નાના મોટા પંખીડાનો વાસ છે
જેનો કલરવ ગુંજતો ચોપાસ છે
અહીં જામ્યો છે સ્નેહનો મેળાવડો
ઘમ્મર ઘટાદાર તેજગઢનો મહુડો
રૂડો રૂપાળો મારો તેજગઢનો મહુડો
એની ડોડી ગઈ આફાને તેફા
કોઈ ગામડામાં તો કોઈ વળી શહેરોમાં
હોઈ કોઈ પૂરો તો કોઈ અધુકડો
લીલુડો છમ મારો તેજગઢનો મહુડો
રૂડો રૂપાળો મારો તેજગઢનો મહુડો
જ્યાં વિકાસ કેરા શોધ બીજ વાવિયા
ગયાં ઊંડા વિકાસ કેરા મૂળિયાં
ધબે સંસ્કૃતિ કેરો શિક્ષણનો ધોધવો
ઘેરો ગંભીર મારો તેજગઢનો મહુડો
રૂડો રૂપાળો મારો તેજગઢનો મહુડો
શાંતિ સેવાને સાદગીના પાંદડા
શ્રમ શિક્ષણને સહકારની ડાળીઓ
જાણે જંગી જાગૃતિનો માંડવો
ઊયો અડીખમ તેજગઢનો મહુડો
રૂડો રૂપાળો મારો તેજગઢનો મહુડો





Adivasi Academy, Tejgadh

bhasha

Bhasha Research and Publication Centre